

Надія Білик

**Б. С. ЛЕПКИЙ – ДІЯЧ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ
УКРАЇНИ**

Тернопільський державний економічний університет

Одним із завдань лепкознавства є виявлення в архівних фондах документів, що розкривають маловідомі сторінки життя Б.С. Лепкого (1872-1941), визначного діяча українського національно-визвольного руху ХХ ст. Багатогранна діяльність Б. Лепкого у Союзі визволення України не стала досі предметом окремого дослідження. У монографії «Богдан Лепкий» автор статті розглянула окремі аспекти співробітництва діяча з еміграційними організаціями українців поч. ХХ ст. у контексті становлення національно-патріотичних поглядів митця [1:31-59]. Вперше до цієї проблеми звернувся учасник тих подій З.Кузеля у спогадах про Б.Лепкого [2]. Сучасні українські дослідники у працях, присвячених діяльності Союзу визволення України, лише фрагментарно зверталися до постаті Б.Лепкого [3; 4; ін.]. Основним завданням статті є введення до наукового обігу нових архівних документів, що висвітлюють різнобічну діяльність Б.Лепкого упродовж 1914-1921 рр., ґрунтовний аналіз напрямків співпраці діяча з Союзом визволення України у цей період.

Із вибухом Першої світової війни розпочався новий період у житті Б.С. Лепкого – відомого українського письменника, культурно-просвітнього та громадсько-політичного діяча Галичини на переломі ХІХ – ХХ ст. Рятуючись від наступу російських військ, українська політична, наукова та мистецька еліта змушена була переїхати до Відня. Серед біженців, восени 1914 р., опинилась в австрійській столиці і родина Лепких [1:46]. До умов еміграції необхідно було пристосовувати свою

діяльність Б.Лепкому, колишньому викладачеві Ягеллонського університету в Кракові.

Державні кола Австро-Угорщини дозволили українцям у Відні відкрити школи, проводити зібрання, видавати часописи. У новоствореній українській гімназії для дітей українських біженців Б. Лепкий був запрошений викладати історію української літератури [2:62]. У Відні відновили роботу українські політичні організації, а саме: Український парламентський клуб, Головна українська рада, Союз визволення України. Розгорнули діяльність «Культурна Рада», «Запомоговий комітет», Бойова управа УСС. З. Кузеля так писав про цей період у житті Б. Лепкого: «Мов на екрані, пересувалися перед ним партії, програми, політично-суспільні міркування, питання, яке становище зайняти нам, українцям, у великій війні, щоб справу нашу посунути наперед» [2:63]. Тому у Відні з кінця 1914 р. бачимо діяча у тих громадських колах, які вели активну державотворчу роботу серед української спільноти.

Б. Лепкий, одним із перших галичан, став у 1914 р. співробітником Союзу визволення України [5, арк.32]. До роботи в організації було залучено також відомих галицьких діячів В. Пачовського, О. Назарука, В. Сімовича, М. Голубця, В. Темницького, П. Карманського, І. Крип'якевича, В.Старосольського та ін., з якими Б.Лепкого пов'язувала тісна дружба впродовж багатьох років. Активна співпраця галицької еліти із Союзом визволення України (далі – СВУ) була зумовлена багатьма чинниками. Незважаючи на різні політичні переконання, всі галичани підтримували основний постулат Союзу – самостійність України. Так, у програмному документі СВУ «Наша платформа» було проголошено: «Об'єктивна історична конечність вимагає, щоб між Західною Європою і Московщиною повстала самостійна Українська держава» [6:2].

СВУ створили наддніпрянські українці у Львові 4 серпня 1914 р. як безпартійну політичну репрезентацію національно-політичних та економічних інтересів українського народу в Російській імперії [4:331-332]. Утворення соборної української держави Союз пов'язував з поразкою Росії у війні та поваленням царизму. Від часу заснування СВУ його керівництво налагодило тісні взаємини з Головною українською радою, яку очолював галицький політичний лідер К.Левицький. Останній домігся від Міністерства закордонних справ фінансової підтримки – 100 тис. австрійських крон для розгортання діяльності СВУ [3:28]. На цю організацію «зробила основну ставку австрійська влада, яка, побоюючись посилення українського національного руху в межах своєї держави, хотіла перенести всю його активність на землі підросійської України» [7:319]. Від 1914 р. Союзові надавали значні фінансові субсидії на умовах державного боргу майбутньої української держави.

Зміцнивши свої позиції, СВУ на чолі з А. Жуком, В. Дорошенком, М. Меленевським та О. Скоропис-Йолтуховським розвинув діяльність за такими напрямками: 1) «піднесення української справи на міжнародній арені»; 2) «розбудження національної свідомості в сотнях тисяч своїх полонених земляків» [8:19].

У Відні СВУ започаткував свої періодичні видання. Центральним друкованим органом став «Вістник Союзу визволення України», що виходив з жовтня 1914 р. до листопада 1918 р., а з 1918 р. – під назвою «Вістник політики, літератури й життя». Це був регулярний, часто ілюстрований щотижневик, усіх чисел якого вийшло 226. Редакцію очолювали В. Дорошенко, М. Возняк, а в 1918 р. – А. Жук [4:334]. З часописом співпрацювало близько 60 співробітників, у т.ч. відомий український письменник і публіцист Б. Лепкий.

Публікації митця на сторінках «Вістника Союзу визволення України» мали великий вплив на формування національної свідомості українського загалу. Вони були присвячені діяльності Союзу, тогочасним військовим подіям, проблемам українського національного руху й культурно-політичного відродження. До кращих губліцистичних виступів Б. Лепкого належить звернення «До січових стрільців», присвячене перемозі УСС у бою на Маківці в травні 1915 р. Для письменника стрілецький чин завжди був джерелом надії та оптимізму, в Українських січових стрільцях він бачив гідних спадкоємців Війська запорізького, з ними пов'язував мрії про соборну Україну. У своєму зверненні Б.Лепкий написав такі слова щирої подяки: «Ви билися й гинули без зайвого шуму й лишнього ефекту, як на борців пристало. Честь Вам за це! Честь, бо хіба ж нас стати на дяку... Ви наш державний прапор, столочений копитами наїзника і оплюгавлений слиною перевертня, підняли з велелюдного шляху, випрали у власній крові, освятили жертвою і заткнули на шпильх ідеалу, щоб бачили його свої і чужі, далеко й далеко! Ви цілому світові дали доказ, що там, де рішається доля культури, Україна не стоїть з заложеними руками, що в боротьбі за визвіл народів є вона не видцем постороннім, а союзником вірним» [9:4].

З 1914 р. почалась активна співпраця Б. Лепкого з «Вістником Союзу визволення України». Високопатріотичне слово Б. Лепкого як письменника відіграло значну роль у реалізації завдання СВУ щодо «створення літератури агітаційно-пропагандистичної для інтелігенції і для поширення серед широких мас на Україні, для освідомлення бранців Українців...» [10, арк. 3]. Упродовж 1915-1916 рр. видання періодично публікувало твори митця. Найбільше їх надруковано у 1915 р., про що свідчить бібліографія творів Б. Лепкого, яку склав З. Кузеля [11]. Так, у Ч. 9-10 було

опубліковано вірш «Михайло Павлик», який автор виголосив на жалібній академії 16 листопада 1915 р. у Відні; у Ч. 11-12 – вірш «Суд над Шевченком»; Ч. 13-14 – поезії «Спомин», «Тямлю, як свята Великодні» й оповідання «Під Великдень»; Ч. 19-20 – поезії «Чи то буря, чи то грім», «Тим, що упали», «Життя – борба»; Ч. 21-22 – поезії «Наші Стрільці в Карпатах», «Коли повернемо», «На чужині»; у Ч. 23-24 вперше надруковано вірш «В храмі Св. Юра», який Б.Лепкий виголосив на святковій академії у Відні на честь митрополита УГКЦ А.Шептицького, поряд вміщено портрет владики (рисунок Б.Лепкого – Н.Б.), у цьому ж числі читач мав змогу ознайомитись із поезіями «Весна 1915 р.», «Ой колосися, ниво»; у Ч. 29-30 надруковано вірш «3 думок» («Багато лиха, немало зла»); Ч. 31-32 – «Стоять коні на припоні»; Ч. 43-44 – «Стрелець і дівчина»; Ч. 53-54 – «Останній лист Катрусі»; Ч. 55-56 – «Листи Катрусі»; Ч. 59-60 – «Осінь 1915 року», «Мав я також свій рідний край» [11:240-248]. У Ч/Ч. 37-38, 39-40 надруковано оповідання митця «Під портретами предків» [11:250]. Упродовж 1916 р. на сторінках друкованого органу СВУ було опубліковано такі твори Б. Лепкого: у Ч. 63-64 – поезії «Напис на стрілецьких гробах», «Хтось мене кличе!», «Паліям війни»; у Ч. 93-94 – оповідання «Ліричне інтермецо» [12:16].

З початком Першої світової війни настрої Б. Лепкого різко змінилися. Митець зайняв позицію активної участі українських сил у боротьбі за утвердження соборницької ідеї. Патріотичний мотив став провідним у його творах. Сам автор відзначив у спогадах: «У воєнних віршах часто-густо не говорю я, як одиниця, а хочу передати почування, коли не загалу, так тих гуртків, серед яких я жив і працював» [13:390]. У творах митця, надрукованих на сторінках «Вістника...», на повен зріст постав український січовий стрелець під жовто-блакитним прапором. Його справа – «кервава слава, вмерти,

або побідити» («Гаркнули бубни»), за волю України вояк готовий віддати життя («Напис на стрілецьких гробах»). Сборницький зміст віршів Б. Лепкого був висловом тих глибоких почувань, якими жило все стрілецтво.

У багатьох творах, написаних для «Вістника...», постали трагічні події, пов'язані з тим, що Галичину окупували російські війська. Так, у вірші «Останній лист Катрусі» автор змалював переслідування царатом української інтелігенції, тисячі представників якої вивезли до Сибіру за те, «що вірні були, вірні до сконання, своїй святій ідеї». Про арешт митрополита УГКЦ Андрея Шептицького Б. Лепкий написав поему «В храмі Св. Юра». В уста архипастиря поет вклав полум'яний заклик стояти за предківські ідеали, любити «свій край», триматися батьківської віри, що не дасть зламатися перед ворожою навалою, і тоді «Воскресне, встане Україна!». Таким чином, поезія і проза Б. Лепкого виховували справжніх українських патріотів, були завжди на часі.

«Вістник...» спричинився до популяризації творів письменника, видань, які він редагував. На сторінках часопису в 1916 р. редакція систематично подавала інформацію про вихід із друку нових лепківських здобутків. Наприклад, у Ч. 61-62 прозвучав заклик купувати «отсі дешеві видання «Союзу визволення України», зокрема розвідку Б.Лепкого «Чим жива українська література?» (Відень, 1915) та збірник під редакцією письменника «Сім пісень. Гостинець для українських вояків від «Союзу визволення України» (Відень, 1915), один примірник котрих можна було придбати за 20 сот. [12:16]. У Ч. 65-66 «Вістника...» подано таку анотацію календаря «Союзу визволення України» на 1916 р. під назвою «На переломі»: «Є се памяткова книжка для кожного щирого українця на згадку сучасного великого часу, який становить переломову добу в життю нашого народу, нашої нації» [14, с.48]. Далі зазначено, що на сторінках календаря читач знайде

статті проф. Б. Лепкого «На новім порозі», «Кінець української волі», «Погляд на українську літературу». У Ч. 72-74 редакція інформувала читачів про вихід з друку літературної збірки «З великих днів», яку впорядкував Б. Лепкий. Видання склали твори українських письменників О. Олесея, П. Карманського, Б. Лепкого, зокрема такі поезії останнього: «М. Павлик», «Поезія, друже, всюди є», «Остання», «Сльози» [15:112]. Там же було повідомлено про «скорий вихід» із друку нової збірки поезій Б. Лепкого «Тим, що упали». У Ч. 129 «Вістника Союзу визволення України» було репрезентовано нове видання СВУ «Памяткова книжка Союзу визволення України і Календарь на 1917 р.» (Відень, 1916. – 388 с.), зокрема зазначено, що до літературної частини ввійшли твори Б. Лепкого «На новім порозі», «Кінець української волі», «Калнишевський у неволі» (вірш), «Чим жива українська література?», «Позір» («Січовим Стрільцям») [16:823-824].

Слід зазначити, що «Вістник Союзу визволення України» був на той час солідним виданням. Як позапартійний орган часопис об'єднував навколо себе людей різних ідейних переконань, які сприймали основний політичний постулат СВУ – самостійність України. «Вістник...» мав постійних читачів у Відні, Берліні, Львові, Чернівцях, Стрию тощо [10, арк.5], окремі номери поширювали у Наддніпрянщині [4:334]. Така популярність видання була результатом плідної праці редакції та чисельних співробітників, у т.ч. Б. Лепкого. Його твори захоплювали читачів актуальністю проблем, досконалою мистецькою формою, автора високо цінувало керівництво СВУ, про що свідчить листування з діячем.

Провід СВУ постійно закликав письменника до співпраці з іншими друкованими виданнями організації, зокрема з німецькомовною газетою «Ukrainische Nachrichten», що виходила у Відні з вересня 1914 р. до січня 1917 р. На сторінках іноземного періодичного видання, поряд із

працями М.Грушевського, М.Возняка, Ф.Вовка, Д.Донцова та ін., друкували твори Б. Лепкого. Наприклад, із «Протоколу засідання редакційного комітету часопису «Вістник Союзу визволення України» від 9 січня 1915 р. довідуємося про доповнення Ч. 16 німецькомовної газети фейлетоном Б.Лепкого п.н. «An der Schwelle des Nenen Zahres» [17, арк.7 звор.].

Заходом СВУ у Відні вийшли друком чисельні українські видання, в т.ч. календарі, співаники, збірки поезій, науково-популярні розвідки, де бачимо ім'я Б. Лепкого як автора творів чи упорядника видань. Архівні матеріали свідчать про співпрацю митця зі СВУ на цій ниві. Так, у листі редакції календаря «Запорожець» до Б.Лепкого від 28 грудня 1914 р. йдеться про вступну статтю письменника для нового видання Союзу [18, арк.46]. Накладом СВУ у Відні були видані збірники за редакцією Б. Лепкого «Сім пісень. Гостинець для українських вояків від «Союзу визволення України» (1915. – 16 с.), «Наша пісня» (1916. – 36 с.). Слід зазначити, що низка видань, які впорядкував Б. Лепкий, побачила світ завдяки фінансуванню «Української культурної ради» у Відні [11:250-251].

У «Протоколі засідання редакційного комітету часопису «Вістник Союзу визволення України» від 9 грудня 1914 р., який вів секретар В.Козловський, читаємо, що «проф. Б. Лепкий плянує брошуру про Російських пануючих» [17, арк.3]. Однак у бібліографії творів Б. Лепкого, яку склав З. Кузеля, не згадано про це видання [11]. Натомість широко відомою стала науково-популярна розвідка Б. Лепкого «Чим жива українська література?», вперше видана накладом СВУ у Відні в 1915 р.

У час воєнної доби гостро постала проблема видання української книжки, яка б, за словами Б. Лепкого, «рятувала земляків від розпуки і зневіри» [19:464]. Виконуючи свій

обов'язок патріота та громадянина, письменник дав розчарованому загалу твір, наскрізь пройнятий соборницькою ідеєю. Тому питання «Чим жива українська література?» слід розуміти ширше: «Чим живий український народ? Чим жива Україна? Чим жива українська ідея?» Своїм твором автор дав на них відповідь, змалювавши у контексті національно-визвольних змагань українців літературні явища та видатні постаті українського письменства. Історіософська концепція Б.Лепкого знайшла свій вияв у трактуванні митцем різниці між українською та російською – «північною» – ментальністю і на сторінках розвідки «Чим жива українська література?». Так, українська народна пісня, у баченні Б. Лепкого, несла з минулого подих «життя буйного, широкого, на волі!», «нічого спільного їй нема з снігами й болотами півночі, з тамошньою хатньою задухою, з раболіпними поклонами, з вічним тремтінням перед родиною, світською й церковною властю» [20:3].

Приклад патріотичного служіння вітчизні дають такі образи автора: митрополит Іларіон («се вже не візантійський монах, а свідомий український духовник, котрий тішиться поступом рідного краю і держави, багатством і культурою, гараздами і славом, та просить Бога, щоб не віддав тої багатой, гарної і славної країни в руки чужого нахаби») [20:5]; автор «Слова о полку Ігоревім» («крізь гамір століть продирається аж до нас могучий, з глибини серця добутий крик поета: «Схаменіться! Киньте братовбивчу боротьбу! Ставайте одностайне, бо іде на нас велика, ворожа навала... щоб знищити українську ідею!») [20:6]; Тарас Шевченко («він провадив до вольної України, духовно й політично незалежної вітчизни») [20:13] та ін.

Актуальним для сучасників було звернення Б. Лепкого до історії польсько-російсько-українських взаємин. Національно-визвольна боротьба Б. Хмельницького та І. Мазепи,

державотворча праця великих гетьманів у контексті відносин з «Московщиною» та Польщею і трагічні події історії України початку ХХ століття тісно переплетені на сторінках брошури, що, безперечно, була написана з агітаційною метою на замовлення СВУ. Науково-популярна розвідка «Чим жива українська література?» завершена зверненням Б. Лепкого-патріота до сучасників, зокрема до українських січових стрільців, які захищали національну ідею зі зброєю в руках: «Борітеся – поборете. Ваша справа чиста, справедлива, свята! Не лякайтеся тьми, бо ви Дажбогові внуки, ви маєте сонце в собі. Не хийайте вниз прапора – бо на нім виписані золоті слова: правда й воля. Йдіть за вашими провідниками духа, бо в них єсть іскра Божа. А перше всього: Свою Україну любіть,/ Любіть її... во время люте,/В останню тяжкую минуту/За неї Господа моліть... [20:14].

Соборницька ідея червоною ниткою проходить через увесь зміст нариса, котрий був двічі перевиданий у Вецлярі в 1915, 1918 рр. з метою поширення його серед полонених вояків царської армії у Німеччині. Це видання, поряд з іншими творами Б. Лепкого, відіграло важливу роль у піднесенні національної самосвідомості читачів, адже воно формувало переконання у здатності українців до самостійного державного життя.

Одним із найважливіших завдань президія СВУ вважала захист інтересів військовополонених українців російської армії, проведення серед них національно-просвітньої роботи. Завдяки СВУ біля 200 тис. вояків-українців було переведено у 1915-1917 рр. до окремих таборів у Австро-Угорщині (Фрайштадт, Дуна-Сердатель і Йозефштадт) та в Німеччині (Раштат, Вецляр, Зальцведель і ГанOVER-Мюнден). Справу налагодження національно-культурної роботи в таборах було покладено на створені «Просвітні відділи СВУ», до яких увійшли кращі представники української інтелігенції з Гали-

чини: Б. Лепкий, З. Кузеля, В. Сімович, Р. Перфецький, В. Павочський, О. Терлецький та ін.

Слід зазначити, що середній вік військовополонених був 30-35 років, до війни більшість із них займалася хліборобством, закінчила тільки початкову сільську школу й книжки читала рідко, майже всі полонені вважали себе за «верних заштитників царя і Отчества». З. Кузеля, один із провідних діячів «Просвітнього відділу СВУ», писав: «Союз» узяв на себе велику, геройську працю: приєднати їх для українства та для української державности» [21:3].

Біля витоків культурно-освітньої роботи в таборах став Б.Лепкий. 2 серпня 1915 р. австрійська влада призвала діяча до «військової служби в обозах» [22, арк.н.]. При сприянні президії СВУ Б. Лепкий, як член організації, отримав «посвідку звільнення» (або «відпис військових паперів») від Міністерства війни у Відні й був запрошений одним із перших галицьких українців до роботи в «Просвітньому відділі СВУ» [23, арк.138]. За словами сучасника, «Богдан Лепкий не завів сподівань «Союзу» і віддав у таборах великі прислуги українській визвольній боротьбі. Перекоаний державник, великий прихильник політичної емансипації нашого пригнобленого й приниженого чужою неволею селянства й ентузіастичний проповідник великої цінности нашої питомої української культури, Лепкий з цілим жаром культурного боеквика кинувся у різноманітний, високо-хвилюючий вир таборового життя та старався виповнити його рідним, національним змістом» [21:3].

У листопаді 1915 р. Б. Лепкий був направлений у табір Раштат біля Баден-Бадена. Це було окреме місто з дерев'яних бараків, з усіх боків оточене вартами, всюди панував німецький контроль за полоненими. У таборі була церква, котру розмалювали самі полонені під проводом відомого українського митця М. Парашука, почали діяти театр, школа,

оркестр, хор, кустарня, незабаром заснували друкарню. Друк таборового часопису «Розсвіт» був покликаний поширювати серед полонених українське слово й сприяти їх національному усвідомленню. На кожній із цих ділянок праці з полоненими Б.Лепкий залишив свій слід. Головною таборовою роботою для митця стали лекції в організованому «людовому університеті». Б. Лепкий викладав два місяці історію української літератури [2:69]. Спершу заняття відбувалися в малій шкільній залі й збирали понад 100 слухачів. Але число бажаючих навчатися зросло й виклади довелося проводити у театрі. Як згадував учасник тих подій, «своїми цікавими викладами... що захоплювали наших полонених і гарною формою й цікавим змістом, будив Лепкий приспану національну свідомість між тисячами наших полонених... Його виклади були дуже різномодні, але все такі цікаві й так захоплювали аудиторію, що в Раштаті довелося викладати йому у великій театральній залі, де 500-1000 дядьків з пильною увагою, а то й захопленням слухали його палких слів і про «Слово о полку Ігоревім», і про народню пісню, і про козаччину, і про Шевченка та європейські впливи на українську культуру» [21:3].

На жаль, у «Просвітньому відділі» Раштатського табору не було згоди щодо мети діяльності. Частина співробітників виступила за поширення елементарної освіти та піднесення національної свідомості вояків. Інші прагнули залучити колишніх царських солдатів до участі в революційному русі на боці лівих партійних організацій. Конфлікт був розв'язаний на початку лютого 1916 р., коли противники прореволюційних ідей Р. Перфецький, Б. Лепкий, В. Пачовський та О. Терлецький перейшли до табору полонених у Вецлярі, німецька влада якого прихильно ставилася до «українського питання» [2:71]. У таборі тоді функціонували бібліотека, чайня, виходили часописи, в'язні грали у шахи. «Може яка сотня людей признавали себе українцями й хіснувалася тими

надбаннями таборової культури, а тисячі «терли матраци», вважали себе солдатами «єво велічества» і на всі питання дивилися як на німецьку інтригу, придуману на загибель душ православних» [2:72]. Ці настрої яскраво проявились у перший день вступу «Просвітнього відділу СВУ» до табору, коли під час театральної вистави була спровокована сутичка зі свідомими українцями, погасити яку вдалося лише за допомогою табірної комендатури.

Незважаючи на таке становище, співробітники СВУ на-полегливо продовжили просвітницьку роботу, зосередившись спочатку тільки на культурно-освітньому напрямку своєї діяльності, прагнучи дати неписьменним полоненим основи грамоти та залучити їх до участі у культурному житті табору. Незабаром у таборі заснували «школи грамоти» та «людовий університет», агрономічні курси, крамницю, часопис «Громадська думка». Б. Лепкий організував «кустарню» у двох бараках, де були «рисункова саля, гончарня, токарня, столярня, робітня музичних інструментів» [2:74]. Член «Просвітнього відділу» д-р Р. Перфецький змінив структуру вецлярського табору на зразок козацької Січі. Полонені обрали голову табору «ніби кошового, був тут і писар, і осаули, і обозні» [2:74]. Сам письменник зазначав у спогадах: «Вецлярський табір був ніби окремих город, ніби якась нова Січ на німецькій землі». Чисельність полонених становила 10 000 осіб [13:388].

Б. Лепкий з родиною поселився у Вецлярі за адресою XVIII Weinhauserg. 5 1/8, Welzlar, Geiersbergweg 2, Hessen, Deutschland [24, арк.7]. До табору доводилось долати щоденно 3 км, щоби працювати у «школі прикладних мистецтв» та викладати у табірній школі «Огляд української літератури» [2;71-74]. За навчальним планом цей курс слухали у IV та V класах, водночас полонені вивчали історію України, українську й німецьку мови та інші дисципліни [25, арк.153]. З листа письменника до О. Барвінського довідуємося про враження,

яке справила на Б. Лепкого таборова праця: «Викладав полоненим і навіть на такі виклади, як про апокрифи, ходили тисячі... Захоплююся предметом, і це захоплення переноситься на слухачів». Далі мова про одну з маловідомих сторінок життя діяча: «Мабуть, тому хотіли мене чорносотенці застрілити у Вецлярському таборі. Була змова, та Бог мене стеріг» [26, арк.7].

Діяльність Б. Лепкого не обмежувалася викладами, діяч брав участь у вічах та різних таборових організаціях, залюбки займався театром, допомагав редакції таборового часопису «Громадська думка», що виходив під керівництвом В. Пачовського. У червні 1916 р. Б. Лепкий став одним із організаторів музею «Просвітнього відділу Союзу визволення України» у вецлярському таборі, за що отримав особисту подяку від О. Скоропис-Йолтуховського, члена президії СВУ [27, арк.144]. Значну роль у культурному житті полонених відіграв драматичний гурток. З допомогою Б. Лепкого поставили низку українських п'єс, а саме: «Сто тисяч» і «Наймичка» І. Карпенка-Карого; «Назар Стодоля» Т. Шевченка; «На Тарасовій могилі» Б. Лепкого та ін. Більшість вистав за бажанням полонених грали кілька разів, і вистави завжди збирали понад 1000 глядачів [28:145]. Із листа В. Козловського до Б. Лепкого від 8 лютого 1917 р. довідуємося про успіх театральної вистави українських полонених у Франкфурті; дописувач просить підібрати твір і поставити виставу в Берліні [29, арк.78].

Щотижня доводилося Б. Лепкому виїздити до т.зв. «робітничих команд», де на селянських роботах та фабриках працювали українські полонені [21:3-4]. Водночас під проводом СВУ Б. Лепкий відвідував інші табори, зокрема мав виклади з історії української літератури на курсах українознавства в офіцерському таборі в ГанOVER-Мюндені. Разом із В. Сімовичем, З. Кузелею, Р. Смаль-Стоцьким, В.

Пачовським Б. Лепкий був задіяний у роботі приймальної комісії, яка іспитувала сотні офіцерів для вступу до українського війська [2:80-81]. За час діяльності СВУ Б. Лепкий систематично брав участь у нарадах «Просвітнього відділу СВУ» щодо культурно-освітньої роботи в таборах.

Незважаючи на вчительську платню від СВУ в розмірі 500 марок [29, арк. 127], Б. Лепкому з родиною доводилося навіть голодувати [13:392]. Тяжка праця у таборах, випробування під час війни позначилися на здоров'ї митця. Б. Лепкий так писав про пережите у листі до О. Барвінського від 26 листопада 1916 р. з Вецляра: «Що стосується мого теперішнього життя, – то я можу коротко сказати: йдеться про те, щоб протриматись. Кожного дня 15 км прогулянки, доповіді (бараки культури), засідання і т.д. Жити не так уже й легко. І до цього ще й різні турботи і тривоги, різні непорозуміння, про які я розповім Панові Радникові лише усно. Я став старший на десять років. Але дякувати Богу – я і моя сім'я залишилися живі, а це в цей важкий час вартує дуже багато! Я знаю це, і тому не скаржуся» [26, арк. 115]. Тільки віра у Бога, у світле майбутнє України та вдячні слова українських полонених письменників давали сили до праці. В архіві СВУ збереглися десятки листів до проф. Б. Лепкого, де вояки звертаються до нього з такими словами: «Шановний учителю!», «Милостивий государ п. Професор!», «Високоповажний Пане Добродію!» та ін. [23, арк. 117, 118, 132, ін.]. У багатьох листах звучить прохання полонених перевести їх до табору у Вецлярі. Наприклад, капітан Кулябка з табору Гановер-Мюндена писав: «Праця на користь рідного краю була завжди і є для мене заповітною, всі сили й знання під Вашим проводом із радістю прикладу в цім напрямі... Знаючи Вашу доброту, сподіваюсь Вашої згоди на перевід до табору в Вецлярі» [23, арк. 101-103].

Лютнева революція в Росії вселила нові надії на майбутнє, полонені у таборах виступили за повернення додому. У 1918

р. за активної участі СВУ сформовано з українських полонених дві дивізії – Сірожупанників і Синьожупанників, – які згодом брали участь у боротьбі за незалежність Української держави. За словами Ю.Бойка, «заслуга у підготовці цих тисяч бійців була заслугою невеличкої групки діячів, що серед них одним з найактивніших був Богдан Лепкий» [30:2]. Яскравим свідченням цьому є лист від полонених до Б. Лепкого, де читаємо: «Шановний Учителю! Дивимося мы что наша Украина зробыла мир но ище врагов багато котри мешают нашему мирному житю. Як мы почули Вашу оголоску що можна писатися в армию для защиты ридного краю и УНР – то мы подаемь свои адреса и просымь якь найскорище извыстыты нась що бы мы могли статы насторожу нашего Украинского правительства, яке е в У.Ц.Р.» [23, арк.117]. Можливо, в недалекому минулому ці люди не вміли читати і писати, не знали української мови, але під проводом діячів СВУ у таборах пізнали грамоту, а головне – усвідомили себе українцями, й готові були захищати Українську державу зі зброєю в руках.

На вецлярський період припадає і вагомий письменницький доробок Б. Лепкого. Варто назвати лише такі твори: «Intermezzo», «Криниця кохання», «Наш Міньйон», «Ноктюрн» та збірку «Доля» (Вецляр, 1917). У Вецлярі Б. Лепкий підготував до друку твори Т. Шевченка у 5-ти томах, окреме видання «Кобзаря». У вецлярській друкарні накладом СВУ було двічі перевидано співаник із нотами «Наша пісня» (1916, 1917), який Б. Лепкий упорядкував у Відні; двічі надруковано нарис вченого «Чим жива українська література?» (1915, 1918) [11]. Великим тиражем було видано «Кобзар», «Буквар», підручник німецької мови для українських полонених. Останні видання мали задовольнити великий потяг слухачів таборових шкіл до знань. Разом із О. Поповичем, А. Крушельницьким та О. Кульчицькою митець підготував у Відні

в 1915 р. перший від польської Ради шкільної український «Буквар», у якому майже всі вірші написав Б. Лепкий [2:62]. Саме завдяки письменнику «Буквар» із кольоровими малюнками було видано у Вецлярі в 1918 р. Тоді ж діяч підготував до друку «Підручник для науки німецької мови для жовнів і полонених», що складався з трьох частин: «а) коротка граматики; б) розмови на теми касарні, управи, бараки, подорожі, почти, лікарні і т.д. з окремим розділом розмов про Україну й українців; в) словарь найпотрібніших висловів (одяг, харч, село, поле, місто і т.д.)» [31, арк.348].

СВУ розповсюджував за низькими цінами серед полонених свої друковані видання, українські газети, календарі. Із листування редакції «Вістника Союзу визволення України» з полоненими довідуємося, що СВУ надіслав у табори Німеччини, Австрії, Угорщини, Чехії такі видання під редакцією Б. Лепкого, як «Кобзар» Т. Шевченка, «Буквар», «Сім пісень. Гостинець для вояків...», твори Б. Лепкого: «Чим жива українська література?», «Оля», «В столітє уродин Шевченка», «Для ідеї» [32, арк.36, 70, 99, 145]. Збереглися й особисті прохання полонених, наприклад Гавриїла Мартинова з Угорщини, до СВУ надіслати такі книги: «Буквар для полонених українців», «З історії української літератури» Б. Лепкого та В. Сімовича, а з релігійних – Біблію, Молитовник. Автор щиро писав: «Дуже вас прошу, щоб ви вислали сії книжки, гроші вам пішлю з охотою, як схочете можу вислати і вперед ... в нашій партії сто двадцять чоловік» [32, арк. 115-116].

З подібними проханнями звертались і до самого Б. Лепкого. Так, голова Української шкільної ради у Білій О. Савчук писав: «Прохаємо вислати кілька примірників букваря, який складено Вами, а також просимо повідомити, скільки тисяч примірників і по якій ціні можна буде його закупити для тутешнього шкільництва» [23, арк.132]. В. Сімович,

активний діяч «Просвітнього відділу СВУ», звернувся до Б. Лепкого з проханням вислати «Кобзарів» у розпродаж. Досі продано всі, лишився тільки один примірник, а допитують безнастанно...» [23, арк.48]. Таким чином, письменницька та редакторська праця Б. Лепкого поряд з культурно-просвітньою роботою у таборах була «на часі» й спричинила національне освідомлення тисяч українських полонених.

Наприкінці 1918 р. СВУ припинив свою діяльність у таборах. Його роботу перейняв «Комітет культурної допомоги полоненим українцям у Німеччині», а з початку 1919 р. цю місію перебрала «Українська військово-санітарна місія». Б. Лепкий залишився у Вецлярі до кінця 1920 р. і як активний учасник цих товариств займався поверненням полонених в Україну. Водночас до його обов'язків входило об'їжджати табори з викладами та писати статті до кожного числа новоствореного часопису «Шлях», який друкували у таборі Зальцведеля. У січні 1921 р., коли всі полонені виїхали з табору, Б. Лепкий останнім із співробітників СВУ залишив Вецляр й переїхав у Берлін, де продовжив працювати в українських еміграційних установах [21:4].

Серед останніх акцій таборового життя, в яких Б. Лепкий брав участь, було відкриття й посвячення пам'ятника померлим українським воякам у Вецлярі. На скромному монументі (скульптор – М. Парашук) висічено такі слова: «Своїм братам – українські бранці». (Цей пам'ятник стоїть у Вецлярі й нині – Н.Б.). На його відкритті у серпні 1919 р. Б. Лепкий проголосив: «Багато, багато з них (полонених – Н.Б.) лягло кістьми на чужому полі. А з їх терпіння і горя виріс оцей пам'ятник білий, простий, як їх душа, суворий, як їхня доля, зимний, як смерть. Нехай він стоїть на вічну пам'ять про безталанних синів України, що погибли в найтрагічнішій війні за волю рідного краю, за новий кращий устрій людського існування. А нам остається одно: пам'ятати про їх батьків, дітей,

рідню й вести далі святе народне діло, діло визволення України, хто, де і як тільки може, щоб жертва крові і життя не пішла на марне...» [33:1]. Цитовані слова з промови Б.Лепкого є показовими, вони – немов своєрідний епіграф до багаторічної діяльності митця як провідного співробітника Союзу визволення України. Таборова робота сприяла зміцненню соборницьких позицій самого діяча, породила нові творчі задуми, в т.ч. намір написати епохальну історичну епопею «Мазепа». Оцінюючи заслуги Б.Лепкого, слід зазначити, що його подвижницька праця як невтомного культурно-освітнього діяча у таборах українських полонених, як викладача, публіциста, промовця, редактора, письменника, виховника значною мірою прискорила поступ українського національно-визвольного руху ХХ ст.

Література

1. Білик Н. Богдан Лепкий. Життя і діяльність. – Тернопіль: Джура, 2001. – 172 с.
2. Кузеля З. Богдан Лепкий... // Золота Липа. – Берлін: Укр. Слово, 1924. – С. 9-89.
3. Лавров Ю. Початок діяльності Союзу Визволення України // Укр. іст. журнал. – 1998. – № 4. – С. 17-32.
4. Патер І. Союз визволення України: заснування, політична платформа та орієнтація // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 34. – Львів: ЛНУ, 1999. – С. 331-339.
5. «Члени організації Союзу визволення України, постійні співробітники і персонал канцелярний» // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4405 «Союз визволення України. 1914-1918», оп. 1, спр. 13, арк. 31-32.
6. Вістник Союзу визволення України (далі – Вістник). – Відень, 1916. – Ч. 72-74. – С. 112.

7. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 34. – Львів: ЛНУ, 1999. – С. 317-330.
8. Дорошенко В. У відповідь напасникам. – Відень, накладом Союзу Визволення України, 1917. – 32 с.
9. Лепкий Б. До Січових Стрільців // Вістник. – Відень, 1915. – Ч. 19-20. – С. 4.
10. Жук А. Плян діяльности Союзу Визволення України (Відень, вересень 1914 р.) // ЦДАВО України. – Ф. 4405, оп. 1, спр. 1.
11. Кузеля З. Бібліографія писань Б.Лепкого ... // Золота Липа. – Берлін: Укр. Слово, 1924. – С. 229-253.
12. Вістник. – Відень, 1916. – Ч. 61-62. – С. 16.
13. Лепкий Б. Пояснення // Лепкий Б. Писання: В 2 Т. – Київ-Ляйпціг, 1922. – Т. 1. – С. 383-397.
14. Вістник. – Відень, 1916. – Ч. 65-66. – С. 48.
15. Вістник. – Відень, 1916. – Ч. 72-74. – С. 112.
16. Вістник. – Відень, 1916. – Ч. 129. – С. 823-824.
17. «Протоколи засідання редакційного комітету часопису «Вістник Союзу визволення України» // ЦДАВО України. – Ф. 4405, оп. 1, спр. 23.
18. «Листування видавництва «Вістника Союзу визволення України» з установами і особами» // ЦДАВО України. – Ф. 4405, оп. 1, спр. 24.
19. Лепкий Б. Пояснення // Лепкий Б. Писання: В 2 т. – Київ-Ляйпціг, 1922. – Т. 2. – С. 457-465.
20. Лепкий Б. Чим жива українська література? – Відень, 1915. – 23 с.
21. Кузеля З. Богдан Лепкий у Німеччині // Діло. – 1933. – 7, 8 липня. – С. 3-4.
22. Службова картка Б.Лепкого // Архів Ягеллонського університету у Кракові (Польща). – Ф. III619.

23. Листи до Б.Лепкого // ЦДАВО. – Ф. 4450, оп. 1, спр. 7, Ч.-1.
24. «Адреси співробітників Союзу визволення України», на літеру «Л» // ЦДАВО України. – Ф. 4405 «Союз визволення України. 1914-1918», оп. 1, спр. 200.
25. Розклад викладів // ЦДАВО. – Ф. 4450, оп. 1, спр. 7, Ч. 1.
26. Листи Б.Лепкого до О. Барвінського // Відділ рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника у Львові. – Ф. Барв. 1658, п. 10.
27. Лист О. Скоропис-Йолтуховського до Б. Лепкого від 2 серпня 1916 р. // ЦДАВО. – Ф. 4450, оп. 1, спр. 7, Ч. 1.
28. Срібняк І. Табір полонених українців у Зальцведелі (Німеччина) у 1915-1917 рр. // Київська старовина. – 1997. – № 3-4. – С.139-151.
29. Листи В.Козловського до Б.Лепкого // ЦДАВО. – Ф. 4450, оп. 1, спр. 7, Ч. 1.
30. Бойко Ю. Богдан Лепкий // Нова Україна (Харків). – 1942. – Ч. 250. – 5 листопада.
31. Лист Б.Лепкого до Загальної української культурної Ради у Відні від 5 лютого 1918 р. // Журавлі повертаються...: 3 епістолярної спадщини Богдана Лепкого. – Львів, 2001. – 920 с.
32. «Листування з полоненими та ін. особами про передплату і надсилку «Вістника СВУ» та інших видань СВУ», на літеру «Л-Н» // ЦДАВО. – Ф. 4450, оп. 1, спр. 31.
33. «Промова Б.Лепкого на посвяченні пам'ятника помершим українцям, полоненим царської армії у Вецлярі над Ляном» // Музей Б.Лепкого у Бережанах Тернопільської області.